

Lapse õiguste väärtustamine läbi inimõiguste teadmiste

Ettekanne seminaril "Inimõiguste õpetamine Eestis"

5.-6. detsember 2002
Rahvusraamatukogu

Ettekande esitaja : Alar Tamm

Pealkiri : "Lapse õiguste väärtustamine läbi inimõiguslaste teadmiste
ehk teadmised inimõigustest aitavad sügavamalt mõista ja tunnetada lapse õigusi ühiskonnas".

Kui täiskasvanu käest küsida , mis on lapse õigused? Vastused on küllalt ebalevad. Täiskasvanute üheks informeerimatus kaitsereaktsiooniks on mitte kõnelda sisust, õigustest vaid rõhutada , et lapsel on samuti palju kohustusi ja siis ka õigused. Kui lapse käest küsida , mis on inimõigused? Võib eeldatavalt oodata kaht tüüpi lähenemist vastamisel:

- Need on võrdsed või ühesugused võimalused lastele
- Need on reeglid , mille järgi peab käituda ning ei tohi teatud asju lihtsalt teha.

Võib öelda, et laps võtab vastu ja kasutab oma kultuuriruumist saadud teavet. Omandab informatsiooni, üldistab seda teadmatult enda jaoks ning annab sellele oma tähenduse läbi märkide, mis väljenduvad lapse hoiakutes, üldistes arusaamades. Lapsevanema, õpetaja ja kogu kogukonna toel kujuneb lapsel oma teadmised ühiskonnast ja kuidas oma oskustega selles toime tulla (seaduste tundmine, sotsiaalsete küsimustes lahenduste leidmine ja pöördumise oskus, informatsioon hankimine, muulased ja kodakontsus küsimuste tundmine, palk ja töösuhted, sõna vabadus jne.) Sotsialiseerumisprotsessis selgub ,kas laps hakkab kinni pidama ühiselu normidest ja kuidas ta need omaks võtab.

Lapse õiguse sügav sisuga on mõneti lihtsamalt mõistatavam läbi argipäeva prisma: kas vanemad tulevad toime , kuidas lapsel edeneb koolitöö, kas isa on puhkepäevadel kodus ja perega , kas mul on võimalik pöörduda või pageda peitu kiusajate eest, kas minu emal on tööd ja kas meie pere läheb koos puhkama jne. Ühiskond seab aga paraku oma liikmele võimaluste osas kindlad raamid ega võimalda kõikidel arendada ja kasutada oma võimeid maksimaalselt. Inimõiguste järgi, mis on aga inimese sünnipärased õigused, peavad võimaldama tal täielikult arendada ja kasutada oma võimeid ühiskonnas, elada südametunnistuse järgi ning rahuldada oma vaimseid, hingelisi ja füüsilisi vajadusi. Seega ka vajadusi perekonna järele, heaolule ja turvalisusele, mis on minu ja lapse õigus esmane inimõigus. Tänapäeva elu üheks oluliseks komponendiks on saanud **teadmised inimõigustest, et oma huvide ja õiguste eest seista ja kaas rääkida neid ühiskonna arenguks kasutada.** Hariv töö selles valdkonnas on hädavajalik ning võtmesõnaks Eesti ühiskonna ülesehitamisel ja demokraatia üldisele arengule.

Lapse õiguse mõiste on seega tugevalt seotud inimeste kohustuste ja vajadustega s.o. ühine kategooriat, mida mõistame normaalse elu kaudu. Normaalne elu tähendab ka

igakülgset teavet oma õigustest ja **teadmisi neid õigusi kasutada enda ja ühiskonna arengu huvides, ühiskonnas toime tulla.**

Eesti Haridusfoorumi poolt 2001.a. väljaantud trükises “13-18 aastaste koolinoorte arusaamad inimõigustest : empiiriline uurimus”, mille koostaja on Voldemar Kolga , oma kokkuvõttes märgib järgmist : “Ei leidnud kinnitust teooria, et õpilased on ükskõiksed nagu suurem jagu täiskasvanutest inimõiguste suhtes. Meie õpilane on kaasaegsem ja tundlikum inimõiguste suhtes. Vastuste hulk ja sisu, mis viitab inimõiguste rikkumisele koolis , on aukartustäratav. On mööda saamas aeg, kus õpilane oli vaikiv, õigusetu objekt; üha enam hakkab ta teadvustama ennast subjektina, kellel on omada õigused s.h. ka inimõigused. Samas leidis ka kinnitust , et lapse arusaamad inimõigustest ei ole vastavuses Inimõiguste Ülddeklaratsiooniga.”

Lapse õigused ei kajastu üldistes inimõiguste alastes dokumentides piisavalt, kuidas ja kes peaks tagama lapse vajaduste rahuldamise, lapse kaitse ja hoolitsuse. Lapse õiguste eraldi rõhutamine ja nimetamine ning LÕK vastuvõtmine tingiski vajadus, te **kindlustada igapäevaelus lapse õigused s.o.** vajalik arengukeskkond ja tagada lapse põhi- ja erivajaduste rahuldamine läbi perekonna ja toimiva lapse õiguste kaitse süsteemi.

Lapse õigused on kirja pandud ÜRO Lapse õiguste konventsioonis, mis võeti vastu 1989.aastal ÜRO Peaassamblee poolt. Lapse õiguste konventsioon (LÕK) on teiste inimõiguste alaste dokumentide hulgas unikaalne selle tõttu, et ta ühendab endas inimõiguste kogumi – nii põhiõigused kui vabadused ja poliitilised õigused kui ka majanduslikud, sotsiaalsed ja kultuurilised õigused. 4 põhiprintsiipi :

- **alati tegutsemine lapse huvides** (art.3) – igas last puudutavas ettevõtmises peavad olema esikohale seatud lapse huvid. Seda kõikide lapse kohta tehtavate otsuste vastuvõtmisel, lapse parimate huvide igakülgne arvestamine, seadluste väljatöötamine ja elluviimine ja lapse huvide arvestamine kõikides eluvaldkondades;
- Igal lapsel on õigus oma vanemate armastusele, hoolitsusele ja mõistmisele.

Perekond on äärmiselt tundlik institutsioon ühiskonnas ning sõltuv keskkonna ja kogukonna mõjutustest. Seega vajab perekond ühiskonna ja kogukonna erilist tähelepanu ja toetust. Laps on seotud oma vanematega ning otseses sõltuvuses oma vanematest ja nende igapäevasest toimetulekust.

-..., et lapsevanem kasutaks õigust ja täidaks kohustust kasvatada oma lapsi ja hoolitseda nende eest. (EV Põhiseadus)

- ..., et lapsevanem õpiks last tundma ja mõistma, et asjatundlikult toetada tema arengut, saaks selleks tasuta

konsultatsiooni sotsiaaltalituselt. (EV Lastekaitse seadus)

- ..., et lapsevanem teaks ja oskaks oma lapse õigusi ja huve kaitsta (EV Perekonnaseadus)

- ..., et lapsevanem täidaks oma kohust ja looks lapsele kodus soodsad tingimused õppimiseks ja koolikohustuse täitmiseks. (EV Põhikooli- ja gümnaasiumi seadus)

- ..., et lapsevanem looks lapsele soodsad tingimused arenemiseks ja alushariduse omandamiseks lasteasutuses (EV Koolieelsete lasteasutuste seadus)

- ... et lapsevanem peaks kinni laste tervisekaitse ja tervise edendamise nõuetest ja soovituslikest päevakavadest (EV Koolieelsete lasteasutuste seadus)

- **õigus elule ja arengule** (art.6) – väljendub mitte ainult lapse sünnipärasest õiguses elule, vaid ka õigust lapse maksimaalsele võimetekohasele arengule. See tähendab õigus elule, toimetulekule, arengule (hingeline, vaimne, moraalne, sotsiaalne areng), lapse kaitse väärkohtlemise ka ekspluateerimise eest, meetmed enesehävitamise vastu ning ennetav töö ja abi perekondadele;
- Igal lapsel on õigus tasuta põhiharidusele. Riik, kes on konventsiooniga ühinenud kohustub tegema kättesaadavaks kesk- ja kutsehariduse ning võimaldama kõrgharidust vastavalt igäihe võimetele. Lapsel on koolisüsteemis osalemine kohustuslik, samas peame looma võimalused valida erinevate koolitüüpide ja haridusvõimaluste vahel. Kehtivad haridusstandardid ja õppekavad ei võimalda kutsehariduse omandamist põhikooliastmes. Vajalik luua võimalused ametioskuste saamiseks nendele lastele, kes ei lõpeta põhikooli (nt tööpajad). Probleemiks on põhihariduseta laste eemalejäämine esmasest kutseõppest. Viimastel aastatel on nende 16-aastaste laste protsent, kes ei ole veel lõpetanud põhikooli või ei õpi enam, püsinud 20 % ringis. Potentsiaalseid töötuid ja mitteõppivaid lapsi tuleb järjest juurde. Tegelikult on siin kaks probleemi: ennetada selle grupi kasvu, samas luua toimetulekuvõimalusi neile, kes on juba “väljalangenud”.
- Igal lapsel on õigus puhkusele ja vabale ajale. Vaba aja ja arendava tegevuse all mõistame lapse õigust puhkusele, lõdvestumisele ja unele; õigust meelelahutuseks ja kultuuri- ja kunstielu osalemiseks ning vabale ajale. Täiskasvanud peavad olema lastele vaba aja sisustamisel partneriteks ning vähem omama kontrollivat rolli. Vaba aja sisuks on eelkõige oskuste õppimine lapse eneseorganiseerituseks, initsiatiivi võtmiseks ja riskide hindamiseks. Vaba aeg ja last arendava tegevuse võimaldamine on tõsine probleem. Peale koolipäeva on lapsed sageli järelvalveta ja nendega ei tegeleta. Olukord kaldub halvenema, laste järelvalvetus on suurem kui kümme aastat tagasi. Probleemi tõsidusele viitavad noorukite kuritegevuse kasv, mõnuainete tarbimise suurenemine laste seas, sagedane teismeliste rasedus, akadeemiline ebaedukus, suitsetamine ja popitegemine.
- Igal lapsel on õigus olla kaitstud julma ja alandava kohtlemise, kuritarvituse ja ekspluateerimise eest.
Lastele antava ohvriabi põhieesmärk on kuriteoohvrite abistamise korrastatud süsteemi loomine üldise ohvriabi kontseptsiooni raames.
Esmane nõustamine on lapskuriteoohvritele abi osutavate asutuste ja organisatsioonide kohta teabe andmine. Teabe andjaks on asutus, kuhu saabub esmane kuriteoteade (politseiasutus, sotsiaaltalitus jne) Abisaamise võimaluste kohta teabe andmise eesmärgiks on toetada lapse toimetulekuvõimet ja julgustada kasutama kuriteoohvritele pakutavat abi.
- Puudega lapsel on õigus erihoolitsusele ja abivahenditele, mis võimaldab tal elada täisväärtuslikku ja inimväärset elu.
Sihtgrupi toetamine toimub läbi sotsiaalse integratsiooni, nõustamise ja toimetuleku. Esmatasandi ülesandeks on erivajaduse äratundmine ja sellest

teatamine ning abi tagamine. Et erivajadustega last aidata, on vaja kõikide lapsega tegelejate – õpetajate, lapsevanemate ja spetsialistide – koostööd. Asjaosalistel peavad olema oskused ning võimalused, et lapse vajadusi ja võimalusi vaagida. Kool ei jõua teha näiteks 40 lapsele individuaalset arenguplaani ja nõustada 40 vanemat. . Eripedagoogidel on ette nähtud lastega töö tundide arv ja vanemaid nõustavad nad omast ajast. Eripedagoog peab enam nõustama lapsevanemaid.

- **võrdõiguslikkus** – konventsioonis sätestatud õigused kuuluvad igale lapsele, see tähendab , et kõnesolevad õigused on igal lapsel sõltumata soost, rahvusest, nahavärvist, religioonist, päritolust, kodakondsusest. Võrdõiguslikkuse osas on oluline rõhutada lapse kaitsmist igasuguste diskrimineerimiste või karistamiste eest sõltumata tema seisundist, tegevusest, arvamusest, vanemate olukorrast, elukohast. Samuti arvestada seaduslikult ja administratiivselt (haridus, erivajadused, staatus) ja tagada informatsiooni kättesaadavus.
- **õigus osalemisele** – igal lapsel on õigus vabalt väljendada oma vaateid kõikides teda puudutavates küsimustes ning tal on õigus ära kuulamisele, kusjuures tema vaateid hinnatakse vastavalt tema vanusele ja küpsusele. Seega on lapsel õigus oma sõna sekka öelda kõikides teda puudutavates otsuste tegemisel, kaasamine sotsiaalse arengu protsessidesse, sellega suurendada lapse omavastutuse tõusu ja anda lapsele alati võimalus saada ärakuulatud.
- Artikkel 12 sätestab, et lapsele, kes on võimeline iseseisvateks seisukohavõttudeks, oleks tagatud õigus väljendada vabalt oma vaateid kõikides teda puudutavates küsimustes. Siinjuures on tähtis, et lapsele on antud asjakohast informatsiooni ja abi oma arvamuse kujundamiseks
- (art.13) informatsioon ja selle edastamiseks valitud viis ei tohi riivata teiste isikute õigusi ja head mainet. Riigi roll on tagada lastele juurdepääs erinevatele meediatele, et lapsed saaksid iseendast teada anda nii täiskasvanuile kui ka eakaaslastele. Siin on rõhutatud meedia rolli lastele sellise informatsiooni edastamisel, mis on olulised lapse vaimse ja füüsilise arengu ning heaolu seisukohalt.
- 1995.a. toimus rahvusvaheline tippkohtumine “Lapsed ja televisioon”, kus võeti vastu “Laste televisiooni harta”, milles kooskõlas Lapse õiguste konventsiooni artikkel 17 öeldakse, et lastel on õigus saada osa neile toodetud kvaliteetsetest programmidest. Hartas sedastatakse ka vajadus eelarvetes vajalike summade ettenägemist lastele mõeldud programmide tootmiseks.
- Artikkel 31 kinnitab omakorda lapse osalemisõigust, siin siis õigust vabaks osavõtuks kultuuri- ja kunstielust. Sama artikkel tunnustab lapsepõlve erilisust ja tähtsust inimese elus.

Lastekaitse Liit LÕK täiendavas raportis , (LÕK puudub siiani ametlik tõlge), avaldati lastekaitse valdkonnas tegutsevate organisatsioonide ühine seisukoht , et Eesti on lapse õiguste küsimusi käsitletud tagasihoidlikult ning nende mõju ühiskonnas vähe tuntav. Lapse õiguste tagamine eeldab, et ühiskonnas on olemas teadmised lapse õigustest ja toetav terviküsteem lapse õiguste kaitse korraldamisel. Vajalikud sammud lapse õiguste küsimuste osas:

- Lastekaitse strateegia ja kontseptsioon rõhutab, et vajalik on luua lapse õiguste kaitse ühtne süsteemi, last kui subjekti mõistev ja arvestav süsteem , mis põhineb ministeeriumite (sotsiaal-, tervishoiu-, kultuuri- ja hariduse eest vastutajate) valituse ja omavalitsuste ning Riigikogu ühistegevusel ja -

vastutusel) Oluline on luua lapse kasvamist ja arengut toetava keskkond, tagada lapsele põhi- ja erivajadused.

- Viia kooskõlla seadusandlik baas ja rakendus.

Korralduslikul tasandil :

- Konventsiooniga ühinenult peab Eesti riik konventsiooni põhimõtted ja tingimused sobivate ja toimivate vahendite kaudu nii täiskasvanutele kui ka lastele teatavaks tegema, milles saavad abiks olla suuresti ka kodanikud ise.
- Suurenenud valla- ja linnavalitsuste volikogude teadlikkus lastekaitse küsimustes , volikogudele koostatakse omavalitsuse tasandil iga-aastaseid aruandeid laste ja peredega tehtud tööst, igasse kohalikku omavalitsusse luuakse lastekaitsepetsialisti ametikoht
- Toimiv järelevalvesüsteem lapse õiguste osas (õiguskantsleri juurde moodustatakse laste ombudsmani institutsioon, moodustatakse laste õiguste küsimustega tegelev valitsuskomisjon)

Lastekaitse Liidu tänane päev :

Laste õiguste teema on siiani veel Eestis suhteliselt vähe käsitletud. ÜRO "Lapse õiguste konventsiooni" käsitletakse koolide õppeprogrammis kodanikuõpetuse raames, kuid teema käsitlemise ulatus on kooliti väga erinev. Peamiselt puutuvad lapsed teemaga kokku põhikooli lõpuklassides või gümnaasiumis. Ilmnes, et õpetajad vajaksid täiendavaid teadmisi lapse õigustest ja inimõigustest üldse.

- - Esimesse, eelkooliealistele lastele mõeldud raamatukesse on valitud sellele eale kõige lähedasemad ja enim mõistetavad teemad: nt. õigus nimele, õigus olla koos vanematega, õigus kasvada peres, õigus olla kaitstud igasuguse vägivalla eest, õigus oma mõtetele ja eneseväljendusele jne. Tähtis on omada üldiseid teadmisi inimõigustest ja laste õigustest. Lastekaitse Liit on koostanud ka soovitusliku nimekirja dokumentidest , kirjalikest materjalidest, mille tundmine annab õpetajale kindluse oma töös. Kuid eelkõige on tähtsaim õpetaja ja lapsevanema enda suhtumine.
- Koostöö lapsevanematega. Kuna laste õiguste tutvustamine lasteaias on uus teema, on väga tähtis, et lapsevanemad oleksid sellest informeeritud. Juhtub sedagi, et lapsevanem saab esmase teabe lapse õigustest lapse enda käest. Laste õiguste tutvustamine lasteaias ei tähenda mingil juhul lapsevanema rolli ja kodu osatähtsuse vähendamist lapse kasvatamisel. "Lapse õiguste konventsioon" rõhutab vanemate esmast tähtsust ja vastutust lapse üleskasvatamisel ja arendamisel ning ei sea kahtluse alla vanemate autoriteeti lapse elus, vaid julgustab ühiselt tegutsema laste huvides.
- Eestis on üldiselt eesti ja vene lasteaiad, kuid viimasel ajal panevad ka mitteeestlased oma lapsi eesti lasteaiadesse. Mitme lasteaias kogemustes on laste õiguste teema käsitlemine aidanud kaasa eri rahvustest laste paremale üksteise mõistmisele.

Kokkuvõte:

Kuna Eesti Vabariigi kogemused demokraatliku õigusriigina on veel väikesed , tuleb siin inimõiguste täielikuks elluviimiseks veel palju teha . Ammugi , kui soovime

astuda Euroopa Liitu . Kuid inimõigused vajavad ka pidevat järelvalvet ja kaitsmist kõigis maailma riikides, nii ka Eestis . Eesti võimalus on korrastada ja üles ehitada ühtne süsteem lapse õiguste kaitse korraldamisel, mis oleks avatud, läbipaistev ning suudaks kajastada ülevaateid ja analüüsivaid raporteid laps õiguste osas vabariigis.